

УДК 821.161.2 – 31.09 (Самчук У.)

«І встали гори, і промовили...»: художнє відображення національно-визвольних змагань 1918 – 1919 рр. у гуцульському тексті Уласа Самчука

У статті досліджується історіософське бачення письменника національно-визвольних змагань гуцулів 1918 – 1919 рр. на прикладі художнього відображення реальних подій, які привели до створення Гуцульської Республіки на території Закарпатської Гуцульщини. Крізь призму внутрішнього світу головних героїв роману «Гори говорять» розкрито процес становлення і формування гуцульської національної самосвідомості у напрямі здобуття державності для рідного краю. Гуцульщина як текст постає у творі шляхом взаємодії реалістичного відображення подій, відтворення характерів персонажів, їх внутрішнього ментальної єдності із навколишнім середовищем. Зроблено висновок про творче опрацювання письменником шляхів народження концептуального зв'язку у свідомості гуцула понять «мала» і «велика» Батьківщина.

Ключові слова: Гуцульщина, «гуцульський» текст, історіософія, етнопростір, образ патріота-борця, поетика

This paper examines the writer's vision historiosophical national liberation struggle Hutsul 1918 – 1919 years. As an example of artistic reflection of real events that led to the creation of Hutsul Republic in Hutsulshchyna. Hutsulshchyna as text appears in a work by reacting realistic view of events, playing the characters, their inner mental unity with the environment. The conclusion of the study creative writer by birth conceptual connection conscious guest to the concepts of «small» and «large» Homeland.

Keywords: Hutsulshchyna, «Hutsul» text, historiosophy, ethnic space, image patriot fighter, poetics

Постановка наукової проблеми

Звитяжна патріотична боротьба січового стрілецтва, яка розгорнулася на території Галицької та Буковинської Гуцульщини 1917 – 1920-х років знайшла відгук в серці й закарпатських гуцулів. Їх бажання створити власну державність, намагання об'єднатися зі всією Україною було втілено у 1918 – 1919 рр. шляхом створення власної Гуцульської Республіки. Найяскравіші сторінки визвольних змагань Закарпатської Гуцульщини стали предметом зображення у соціально-психологічному романі У. Самчука «Гори говорять» (1932 – 1933).

«Гуцульський» текст міжвоєнного двадцятиліття наповнився ще однією історіософською авторською візією проблеми становлення національної свідомості українського Закарпаття під час братовбивчої боротьби «синів українського народу, що змагалися за інтереси двох імперій – Австро-Угорщини і Росії. Звитяжна боротьба закарпатців за власну незалежність відтворена письменниками із використанням документальних подробиць, які виявляються у детальному відтворенні перебігу подій, що відбувалися у Ясеневі, Квасах, Рахові, Хусті у період 1918 – 1919 років.

Перебуваючи на території Гуцульщини, письменник зацікавився перебігом подій 1918 – 1919 рр., коли закарпатські гуцули відчували потребу до самоідентифікації і спробували організувати власну державність. Письменник у романі «Гори говорять» намагався показати національне дозрівання гуцулів та усвідомлення трагічного положення їх батьківщини, поділеної між двома імперіями» [Власенко-Бойцун 1977: 121]. Г. Костюк зазначає, що у романі «підкреслено, з одного боку, ідею духової й національної єдності розшматованої української землі, а з другого – велику притягальну силу й молоду наснагу національного відродження нашого Закарпаття» [Костюк 1983: 297].

Мета статі: використовуючи художній матеріал роману «Гори говорять» У. Самчука творчо дослідити особливості історіософського бачення письменника національно-визвольних змагань гуцулів 1918 – 1919 рр. на прикладі художнього відображення реальних подій, які привели до створення Гуцульської Республіки на території Закарпатської Гуцульщини

Образ українського патріота розкривається у романі «Гори говорять» насамперед крізь зображення долі, формування національної самосвідомості головних героїв – братів Цоканів, які стали на чолі новоствореної Гуцульської Республіки. У. Самчук майже документально

відтворюючи тогочасні історичні реалії, включає у текст і художній вимисел, урізноманітнює сюжет твору за рахунок традиційних «мандрівних» сюжетів шекспірівського «штибу» – показ ворогування двох гуцульських родин, супротив батьків проти одруження своїх дітей, кохання простого гуцула і доньки багатого угорського лісника, «розбійницьке» безтурботне життя тощо.

Однак історичні події перших десятиліть ХХ століття вносять у гуцульське життя героїв свої корективи – змінюють життєві пріоритети, формують «інше» бачення на традиційний гуцульський побут, створюють нові соціальні звички, дають змогу побачити гуцула «нової» формації – із чітко усвідомленою національною позицією, асоціацією себе із великою Україною.

Зображуючи героїчну боротьбу братів Цоканів за свободу рідного села Ясіні, «Самчук відтворює долю всього народу, розкриває його національний характер, стверджує, що народ активізується й консолідується під впливом історичних подій» [Александрова 2008: 7].

Життєві долі трьох братів Цоканів у творі взаємодоповнюють одна одну, відображаючи вражаючу панораму життя Закарпатської Гуцульщини, яка була частиною Австро-Угорської імперії, що підпорядковувалася більше угорцям, від них достатньо залежала і відрізнялася за рівнем розвитку національної свідомості від Галицької Гуцульщини, де було раніше проголошено ЗУНР. На території ж Закарпатської Гуцульщини «більш рішучим діям перешкоджала політична, соціально-економічна та національно-культурна відсталість краю» [Пінаш 2012: 45].

Так, у першій частині роману показане життя довоєнної Гуцульщини, коли гуцули не виявляють своєї національної активності, не виступають супроти утисків угорської (мадярської) влади, вони сприймають домагання владної верхівки як звичайну річ. Використовуючи прийом градації, наратор окремими штрихами поступово вводить читача у «новий» світ гуцульської родини. Говорячи про «незвичайність» цієї родини, він зазначає насамперед на бажанні її голови, батька, старого Цокана, читати «новинку», на відміну від інших гуцулів і заохочувати до навчання своїх і чужих дітей. Зневажливе ставлення угорської влади до гуцулів викликає у селян «тихий супротив», однак поступово з'являються думки гуцулів, що свідчать про наростання внутрішнього протесту у їхній свідомості [Самчук 2008: 32]. Ці думки перегукуються із позицією селян-гуцулів у творах Марка Черемшини, Г. Хоткевича і свідчать про їх поступову активізацію у напрямі відстоювання власних соціальних прав.

Висловлений спектр негативних емоцій у даному разі стосується поки що одинично висловленого протесту проти утисків, а надію на власне всезагальне «прозріння» гуцули покладають на майбутню війну як поштовх до рішучих дій. Пояснення у такій гуцульській нерішучості дає Дмитро у власних роздумах на рисах національного характеру самого гуцула: «Я, зрештою, як і кожний гуцул, не вмію скаржитися. Для мене все добре. Ось щось мені здумалося, піднімаюся та йду в ліс» [Самчук 2008: 42]. Зважаючи на генетично заковану єдність гуцула і природи, своєрідний принцип життя, побудований на спогляданні, таке підсвідоме бажання «утекти» від зовнішнього світу із його агресивним середовищем є свідченням споконвічного тяжіння гуцула до рідної землі, що давала йому енергію до життя (відповідно до законів природного світу). Зовнішні ж події такої гармонії життя гуцулові не могли дати. Знаходячись у соціальному становищі на найнижчій сходинці, закарпатські гуцули не сприймалися як окрема нація, і асоціювали себе із іншими гуцулами, які мешкають за Карпатами: «За кого підеш дертися? Ми русини, а там за горою такі самі живуть. Такі ж дурні й такі ж обдерті» [Самчук 2008: 32]. Як бачимо, складне соціально-економічне становище, відсутність належної освіти не давало змоги чітко визначити гуцулам свою національну приналежність. Вираження національного «я» має «приглушений» ефект – єднаються гуцули разом лише на основі соціального становища, однак не заглиблюються у саму сутність проблеми «національного». Зображуючи особливості важкого гуцульського життя, автор не прагне показати обмеженість гуцула у розумінні цієї проблеми. Події Першої світової війни у становленні гуцульської самосвідомості відіграли хоча й не головну роль, однак стали поштовхом до усвідомлення власної самототожності, посилили внутрішнє протистояння між гуцулами та представниками угорської влади (події, які відбувалися під час війни у Ясенові є суголосними із ситуаціями, показаними у творах Марка Черемшини, М. Матіїва-Мельника цього періоду). Шляхом переміщення акценту із соціального супротиву на національний ґрунт

автор «закладає» героям інформацію, яка має привести їх до усвідомлення власного національного «я». Особливого значення при цьому письменник надає національній символіці. Перше ставлення гуцула до одного з національних символів України – жовто-блакитного прапора, показане крізь сприйняття меншого брата Дмитра, який був також мобілізований до мадярської армії. Важливий ідейно-моральний зміст тексту відчувається у простих і незграбних роздумах героя над значеннєвістю стрічки, яку дала йому звичайна галицька гуцулка Параня: «Стрічка була двобарвна – жовта й синя. Значення тих барв у той час для мене так само байдуже, як і значення барви сірого kota. Одначе уста, щічки, груди й усе таке (дівчини. – Т.Б.) примусили мене впізнати в тому велику святість, і я ношу той шматочок, дбайливо загорнутий у папір, у кишені, що найближче до серця» [*Самчук 2008: 67*]. Власне, не усвідомлюючи справжнього значення національної символіки, гуцули на рівні підсвідомості відчували особливий зміст жовто-блакитної стрічки, якого поки що їм не дано було осягнути.

Автор не прагне показати нам героя-бунтівника, а зображає тяжкий шлях героя-патріота, який усвідомлено йде до обраної мети, крізь особистісні переживання і військовий обов'язок солдата, чекаючи на можливість віддати свою силу, звитягу і знання на користь рідному краю. Усвідомлення приналежності до великої Батьківщини України відбувається у нього крізь розуміння національної цінності своєї «малої» батьківщини Гуцульщини. Так звана теорія «малих справ» знаходить своє втілення у діяльності братів Цоканів по закінченню Першої світової війни.

Висвітлюючи доленосні події становлення Гуцульської Республіки на Закарпатській Гуцульщині, У. Самчук стає свідком і своєрідним співучасником феноменальної спроби гуцулів здобути власну незалежність. Друга частина роману є ціннісною з позиції показу становлення, зародження, проголошення і діяльності Гуцульської Республіки кінця 1918 – 1919 рр. крізь особистісне сприймання героїв, їх праці на користь розвою незалежності Закарпатської Гуцульщини та ідеї консолідації всіх українських земель.

Почуття національної свідомості у героїв-патріотів братів Цоканів зароджується у момент антагоністичних протистоянь із позицією представників «інших» націй, угорців, євреїв, росіян, які активно висловлюють власне ставлення до національного розвою Гуцульщини. Героями-антагоністами братів Цоканів у творі стають представники колишньої царської влади «володар Гуцулії» Розенкранц, священник Бабчинський, лісничий Йонаш. Їхнє відношення до гуцулів зневажливе, сформоване безпосередньо віковим пануванням над ними у цьому краю. До гуцулів вони ставилися як до «кращих пород мавп», які не здатні до національного протесту. Аргументації представників влади відповідають внутрішній сутності споконвічної філософії буття Гуцульщини, саме від її змісту відштовхується священник Бабчинський, виступаючи перед гуцулами на народному віче: «...Народ наш завжди був зайнятий газдівством, маржиною, жінкою, дітками, а владу, політику робив за нього хтось інший...» [*Самчук 2008: 125*]. Водночас наратор-всезнавець чітко фіксує ті зміни у психології гуцула, яких не змогли побачити угорці, що свідчать про істинні «нові» вольові прагнення гуцулів.

«Голос народу» втілюється у романі У. Самчука в промові Юри Цокана, який відкрито висловлює бачення нового майбутнього для «малої» батьківщини Гуцульщини, яке неодмінно пов'язане із національним пробудженням гуцульської спільноти. Його виступ сповнений гідності й поваги до власного народу. Серед чинників, що мають формувати власну гідність кожного народу герой називає вільну від «безлічі чужаків» рідну землю, національну освіту і мову. Прикметно, що автор дає можливість персонажеві висловити всі наболілі думки, до яких йшли гуцули упродовж декількох століть, наводить аргументи, які привели до зародження таких змін у свідомості простого гуцула.

Дотримуючись ідеї гуманної впорядкованості світу, небажання шляхом народного бунту йти до завоювання власної незалежності, письменник наділяє свого національно активного персонажа-патріота спроможністю впорядкувати розбурхану народну гуцульську свідомість, яка споконвіків жадала «газдувати на своїй землі». Стихія «народного бунту», втілена у образі гуцула Тулайди, не знаходить підтримки у свідомості освічених братів Цоканів, які за настановою ясенівців «дбають про гуцульську справу». Таким чином створюється образ «ідеального» патріота рідної землі, який дбає про її національні інтереси. Можливо, в цьому й є

деякий дидактизм, програмовість чи надмірне моралізаторство окремих аспектів діяльності братів Цоканів, які у першій частині роману цікавилися більше особистісними переживаннями, ніж національною справою. Однак цілком логічно за авторською концепцією вони «перероджуються»: не втрачаючи «особистого» життя, вони починають жити національними справами, стають справжніми українськими патріотами, які свободою «малої» вітчизни Гуцульщини прагнуть здобути незалежність для великої України.

Таким чином, кожен персонаж твору уособлює в собі різних представників Закарпатської Гуцульщини, які протистоять один одному у своїх поглядах. Письменник удається до «розщеплення» внутрішнього «я» кожного персонажа, щоб показати різні сторони людської душі, болісний процес «прозріння» героїв-патріотів, незмінність переконань як героїв, так і антигероїв. Крізь призму характеристики образу українського патріота в «гуцульському» тексті У.Самчука порушується загалом проблема національного патріотизму. Кожен герой твору це поняття асоціює насамперед із своєю національною приналежністю. Тому філософські міркування щодо цього поняття постають в результаті зіткнень декількох точок зору на це явище. Відкрито своє ставлення до поняття патріотизму можна побачити з позиції гуцулів і угорців як представників двох антагоністичних таборів. Однак, в когорті кожної із цих позицій можна віднайти свої певні розгалуження, зважаючи на характер персонажа чи особистісне ставлення автора до нього. З тексту твору стає зрозуміло: що є «національного» власне для гуцулів, сприймається як «чуже» з позиції угорців, адже вони взагалі не вважали гуцулів за представників окремішньої нації. Таким чином, зміст поняття «патріотизм» у угорців та гуцулів-українців ґрунтується на ментальній різниці. Автор не прагне насамкінець знову «зіштовхнути» двох антагоністів у розкритті основного змісту поняття національного патріотизму – герої через 15 років після програшу національно-визвольних змагань на Гуцульщині не змінюють своїх стійких позицій: «Вона й до сьогодні переконана, що все найкраще у світі є малярське, що цілий світ – то Мадярщина, що українська мова – мова мужиків...» [Самчук 2008: 238]. Визначаючи таким чином позицію угорки Кіті, наратор не прагне переконати її змінити своє ставлення.

Водночас він чітко усвідомлює межі українського патріотизму, зважаючи на сучасні йому зовнішні несприятливі обставини щодо відновлення української державності, коли «гуцул забився знов у цілину» [Самчук 2008: 239]. Не досліджуючи причин поразки Гуцульської Республіки, автор втілює у романі ідею незнищенності національного патріотизму на «гуцульському» ґрунті. Символічним змістом наповнюється контекст твору шляхом характеристики складової національного характеру гуцула, яку не змінить жоден зовнішній чинник: «Насуплені брови, дубовий, гіркий погляд, глибокі зморшки коло широких уст – служать гуцулові ознакою гніву. Це особливий гнів. Гнів, що набирається роками, десятиліттями, може вдержатися від вибуху. Коли ж вибухне, горам моторошно стане» [Самчук 2008: 241]. Отже, час для національної боротьби, на переконання наратора, ще попереду, а гуцульська волелюбність дасть свої результати. Безпосередньо авторська ідея майбутнього об'єднання «малої» вітчизни Гуцульщини із іншими регіонами великої Батьківщини України втілена в образі малого хлопчика Тулайдана, який як пам'ятку носить крисаню із «жовтої й синьої барви», «награє, замість коломийки, бурхливого гопака», а на стіні своєї колиби тримає «закіпчену до невпізнання картинку», що має риси Тараса Шевченка.

Образ українського патріота у романі У. Самчука «Гори говорять» суттєво доповнюється характеристикою символічного образу гір, які стають у творі не просто німими свідками історичних подій, що розгортаються на їх терені. Вони є своєрідним центром етнопростору закарпатських гуцулів, оберегом, ідеалізованою моделлю їхнього простору, яку вони сприймають як власну долю, і живуть в унісон із ними [Александрова 2008: 7]. Гори символізують тісний зв'язок гуцула із рідною землею, адже становлять єдиний цілий мікрокосм Гуцульщини, сформований ментальною пам'яттю народу. Гори, уособлюючи споконвічну сталість, стають Тілом рідного краю як повноцінна складова його образного світу. За У. Самчуком: «Гори ніколи не сходили зі своїх місць» [Самчук 2008: 18], адже споконвіків належали до незмінного інформативного поля, яке упорядковувало навколишню дійсність,

створювало гармонію буття гуцулів. Як гори не мали сходити зі свого місця, так і гуцули повинні були не змінювати власний стиль життя, спосіб спілкування із світом.

Обґрунтування отриманих результатів

Крізь апокаліптичні візії відчувається авторська «гра» часу, коли письменник визначає кульмінаційний момент у житті гуцулів, який змінює їх світогляд у напрямі «прискорення» руху до змін. Час створення Гуцульської Республіки як момент відродження землі, що має настати «із заходу до сходу», за автором стає Апокаліпсисом, який змінює весь світопорядок. Гори як символ непорушності і сталості гуцульського мікрокосму обирають на себе функцію Янгола-провісника змін. Саме тому «голос Гір» сприймається письменником як звук апокаліптичної труби, який пробуджує всю українську Землю, яка у передчутті воскресіння Творця «здригнулась, жадібно затріпотала», «ожила». Події, які розгорталися на території Закарпатської Гуцульщини за авторською концепцією мають стати символом пробудження цілої України від Заходу до Сходу у здобутті її незалежності.

Висновки і перспективи подальшого дослідження

Традиційний для української літератури образ патріота-борця у «гуцульському» тексті твору розкривається у трьох художніх виявах, характеристика яких дає повне уявлення про зростання поступового усвідомлення ідентифікації Закарпатської Гуцульщини з усім українським народом. Розвінчуючи класичний міф про патріархальну Гуцульщину, письменник створює складний малюнок внутрішньо суперечливого світу своїх героїв, які крізь пошук власного «я», пройнятий національним патріотизмом, усвідомлюють своє місце і призначення у процесі національно-визвольних змагань, які відбуваються у Карпатському краєві. Внутрішній світ героїв-патріотів роману «Гори говорять» сповнений ідеєю духовної єдності розшматованої української землі – великої Батьківщини. Водночас у ньому інкорпоровано дух національного відродження Закарпатської Гуцульщини як образу-символу «малої» Вітчизни.

Найяскравіші сторінки визвольних змагань Закарпатської Гуцульщини стали предметом зображення не тільки у романі У. Самчука «Гори говорять», а також вони художньо відтворені й у збірці художньо-публіцистичних оповідань В. Гренджа-Донського «На зустріч волі» (1928 – 1930). Імагологічне співставлення історіософського бачення однієї події обома письменниками слугує своєрідним творчим продовженням подальших власних літературознавчих досліджень.

Література

1. *Александрова 2008*: Александрова Г. Слово про історію та долю свого народу // Самчук У. Гори говорять / Упорядкув. та передм. Г. Александрової. – К.: ДП «Видавничий Дім «Персонал», 2008. – С. 3 – 9.
2. *Власенко-Бойцун 1977*: Власенко-Бойцун А. Улас Самчук – літописець // Українські назви у ЗСА та інші праці з назвознавства й історично-літературного дослідження. – Бісмарк-Грилі, 1977. – С. 113–126.
3. *Костюк 1983*: Костюк Г. Образотворець «времени лютого» // У світі ідей і образів : вибране : Критичні та історико-літературні роздуми (1930–1980 рр.). – Сучасність. – 1983. – С. 294–310.
4. *Піпаш 2012*: Піпаш В. Закарпатська Гуцульщина. Історико-етнографічний нарис. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. – 68 с.
5. *Самчук 2008*: Самчук У. Гори говорять / Упорядкув. та передм. Г. Александрової. – К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. – 248 с.

В статтє исследується историософский взгляд писателя на национально-освободительную борьбу гуцулов 1918 - 1919 гг. на примере художественного отображения реальных событий, которые привели к созданию Гуцульской Республики на территории Закарпатской Гуцульщины. Гуцульщина как текст проявляется в произведении путем взаимодействия реалистического отображения событий, воспроизведения характеров персонажей, их внутреннего ментального единства с окружающей средой. Сделан вывод о творческой обработке писателем процесса зарождения концептуального взаимодействия в сознании гуцула понятий «малая» и «большая» Родина.

Ключевые слова: Гуцульщина, «гуцульский» текст, историософия, этническое пространство, образ патриота-борца, поэтика